

A szendrői Loreto-oltár és a lipstini-selyebi Tiszta család*

GYULAI ÉVA

The Altar of Loreto in Szendrő and the family Tiszta of Lipstin and Selyeb

In the parish church of Szendrő, a former Franciscan church, two altars stand close to each other, one was erected by the owner of the market town and manor of Szendrő, Count Antal Csáky, and the other by his manorial property manager of Czech descent, Pál (Paulus) Tiszta of Lipstin (Liebenstein/Libštejn) and Selyeb. The altars were made in the workshop of sculptor Joseph Hartman in Kassa (Kaschau, today: Košice, Slovakia) in the 1740s and 50s. Pál Tiszta and his wife Eszter Susztrik donated an altar to the Virgin of Loreto as an image of grace, the iconography of which differs from the Loreto altars in Hungary at that time. In the Kingdom of Hungary, the statue of the Virgin Mary in Santa Casa in Loreto is usually copied in the form of a sculpture, it is rarely depicted in paintings, but there are also examples of this in the 17th and 18th centuries. The deeply religious Catholic Pál Tiszta and his family had a special respect for Our Lady of Loreto, perhaps they themselves made a pilgrimage to the Santa Casa, because the prototype of the Szendrő altarpiece was a devotional image or pilgrimage picture of that time, which the pilgrims brought with them from Loreto.

*

Szendrő

A szendrői Assisi Szent Ferenc-plébániatemplom, 1789-ig ferences kolostortemplom¹ 18. század közepén készült berendezése, vagyis az oltárai nem ismeretlenek a művelődéstörténet, helytörténet, művészettörténet kutatásaiban,² a Wikipedián külön szócikk foglalkozik a templom művészeti emlékeivel, az oltárokat egyenként is ismertette.³ Az oltárok kutatásának új lendületet adott az oltárok Képzőművészeti Egyetem hallgatói általi restaurálása, ill. a restaurálás dokumentációja.⁴

* A kutatás és a közlemény a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

¹ Eszterházy Károly egri püspök 1766-ban nevezte ki az első világi plébánost, Németh Istvánt a szendrői plébániára, addig a ferencesek gondozták a plébániát, a templom viszont a kolostoré maradt egészen 1789-ig, amikor a kolostor felosztását követően a templom is a plébániához került. Soós 1985. 164.

² G. GYÖRFFY 1984; KÁRPÁTI 2002; SZARVAS 2005; GYÖRFFY 2007

³ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Assisi_Szent_Ferenc-templom_\(Szendr%C5%91\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Assisi_Szent_Ferenc-templom_(Szendr%C5%91)) (2023.márc.22.)

⁴ SERES 2009/a, SERES 2009/b; BAJZIK-KÓRÓDI 2014–2015. SERES TAMÁS restaurátor művésznem tartozom hálával a kéziratokhoz való hozzáférésemért és a kutatásban nyújtott értékes segítségéért.

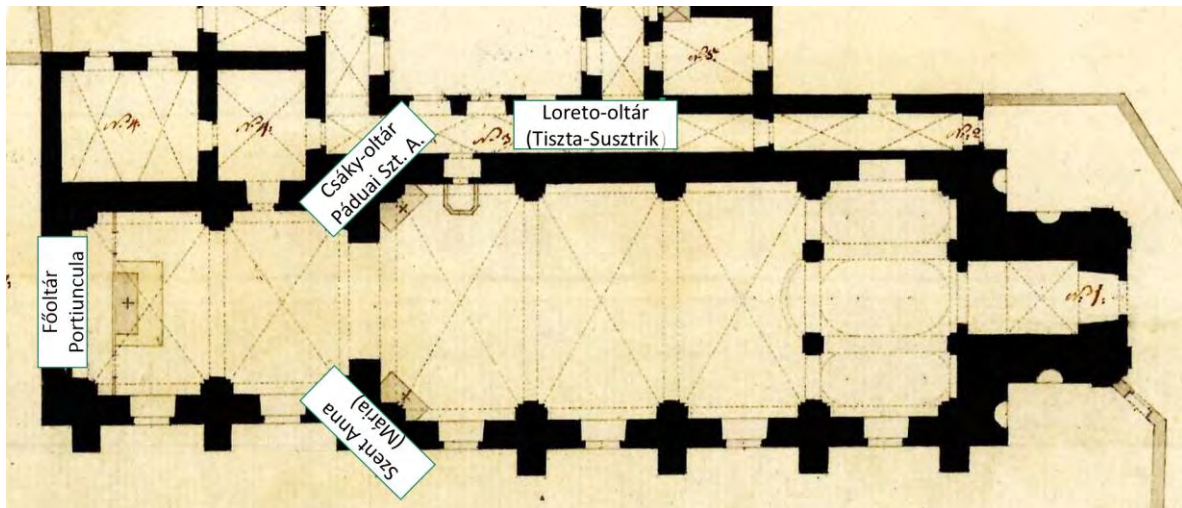

1/a–b. kép: A Pádúai Szent Antal-oltár és a Loreto-oltár a szendrői plébániatemplomban
(Forrás: Wikipedia és Gy. É. felv.)

Kivételesen gazdagon és magas művészi kvalitással alkotott templomi berendezés két mellékoltára nemcsak művészettörténeti és spirituális szempontból lehet méltó a figyelemre, hanem Szendrő mezőváros mint uradalmi központ, illetve mint az észak-borsodi és dél-abaúji régió rekatolizációs centruma⁵ története miatt is, hiszen a 18. századi szendrői uradalom⁶ két legfontosabb személyisége, a birtokos és jószágigazgatója is állíttatott oltárt a ferences templomban. A Pádúai Szent Antalnak szentelt oltárt ugyanis a szendrői uradalom birtokosa és a plébánia kegyura, Csáky Antal, a Loreto-oltárt pedig jószágigazgatója, Tiszta Pál állíttatta a 18. század közepén. Az oltárokat mindenképpen egymáshoz köti, hogy predellájukon megjelenik a donátorok címere, illetve, hogy egymás mellett, a templom északi falán emelték őket, igaz, az egykori ferences templom 1802-ben készült alaprajzán is jól látható, hogy a Csáky oltárt a főoltárhoz közel, a szentélyt és a hajót elválasztó falnál, hangsúlyos helyzetben, 45°-kal elfordítva állították fel, míg Tiszta Pálét már az északi fal közepére építették.

⁵ A ferences kolostort már a 17. században megalapítják a végvárként is szolgáló borsodi mezővárosban, a rendház a 18. század első évtizedeiben a vidék rekatolizációjának központja lesz, szerzetesei plébániai adminisztrátorként szolgálnak több helyen. A szendrői katolikus keresztelési és esketési anyakönyvét 1733-ban kezdik vezetni, az első kereszteleseket Nedeczky Orbán, Kovács Bonaventura, Kassai Imre és Szerényi Fortunatus ferences testvérek végezték 1733 januárjában és februárjában. A szendrői r. k. plébánia első keresztelési és anyakönyve 1733–1760. (Forrás: FamilySearch)

⁶ A szendrői uradalomhoz vö.: GYULAI 2002/a, GYULAI 2002/b; GYULAI 2022

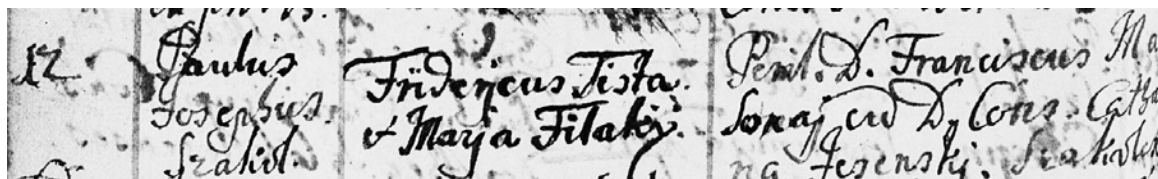

2. kép: Az oltárok bejelölése a szendrői plébániatemplom alaprajzán
(Johannes Michael Seidler építőmester alaprajza: a szendrői ferences kolostor és templom, 1802, részlet.
(MNL OL S 12 Div. VIII. № 284.)

A török háborúk után, 1690-ben Szendrőt és uradalmát (így Szendrő mezővárost, Csehi, Alsó- és Felsőgalvács pusztákat, illetve Abod falut) örökös adománybirtokként nyerte el – az egyébként Szendrőn, az akkori főkapitány: Csáky István gyermekeként született – gróf Csáky István országbíró (1635–1690), aki nagy reményeket fűzött az uradalom fejlesztéséhez, az Alsóvár helyén kastélyt kezdett építtetni, a majorságot és jobbágyi gazdaságokat is fejlesztette. Örökösei közül unokája, Csáky Zsigmond (†1738) fia: Csáky Antal gróf (1702–1764), abaúji főispán, a 1742–1764 között a Szepesi Kamara elnöke⁷ Szendrőt már rezidenciának használta, és mint katolikus kegyúr, nagylelkűen támogatta a 17. században alapított szendrői ferences templomot, amelynek szerzetesei a plébániát is adminisztrálták, sőt a régióban egymás után felállított plébániákon, így az abaúji Cserehát⁸ is ők szolgáltak adminisztrátorként.

A lipstini-selyebi Tiszta család

Csáky Antalt 1741-től szolgálta Tiszta Pál, aki Tiszta Pál József néven 1717-ben született Tiszta Frigyes és Filaky Mária gyermekeként, 1717. február 12-én keresztelték a Nyitra vármegyei Szokolca (ma: Skalica, Szlovákia) plébániáján, keresztszülei: Malonyay Ferenc és felesége: Jeszenszky Katalin.⁹

3. kép: Tiszta Pál József keresztelési bejegyzése a szokolcai (ma: Skalica, Szlovákia) katolikus anyakönyvben, 1717. február 12. (Forrás FamilySearch)

⁷ Csáky Antaltól bővebben: NAGY 2017. 163.

⁸ Az abaúji Cserehát katolikus restaurációjához vö.: GYULAI 2020; GYULAI 2021

⁹ A szokolcai r. k. plébánia keresztelési anyakönyve 1629–1728, 835. Szokolca (Skalice, Szlovákia) r. k. plébánia (Forrás: FamilySearch)

Malonyay Ferenc Rákóczi Erzsébet grófnő prefektusa, azaz jószágigazgatója volt, Ottlyk Györggyel együtt ő írta össze 1708 januárjában II. Rákóczi Ferenc parancsára az 1707-ben meghalt Rákóczi Erzsébet hrussói várának ingóság-leltárát.¹⁰ Tiszta Pál József húga, Erzsébet Katalin szintén Szokolcán született, 1718. november 18-án keresztelték a katolikus plébánián.¹¹

A Tiszta család középkori elődeit a hagyomány szerint a csehországi Vršovice (németül: Werschowitz) helységről nevét vett Vršovec (von Werschowitz) családra vezette vissza, amelynek őse, Vršovec Jan Tista néven volt ismert.¹² A család későbbi őseinek tekinthető a Hredčany faluból származó Ulrich Tista von Liebstein (cseh nyelven: Oldřich Tista z Hedčan vagy Oldřich Tista z Libštejna, †1379) is, aki IV. Károly német római császár építési felügyelője és Bezděz (Bösig) nevű csehországi várának várnagya volt. Oldřich Tista magának építette a Plzenhez közeli Liebstein vagy Liebenstein (cseh nyelven: Libštejn) várát. Bár liebszteini várat legidősebb fia, ifjabb Oldřich Tista eladta a Kolovratoknak, így a Tisták elköltöztek onnan, mint korábbi birtokosok a vár nevét továbbra is megtartották prédikátumukban, igaz, a család nemesi előnevében a Liebenstein/Libštejn szó Lipstinre változott

IV. Vencel cseh király (1378–1419) idején Jan Tysta, mint Boreš z Risenburka (Borsch von Risenburg) Přimda (Pfraumberg) várába kinevezett várnagy korának egyik legismertebb „rablólovagja” volt, majd a Tista család tagjai a 16. század első felében is birtokosok Csehországban.¹³ Friedrich Tista z Liebstejna a 16. század végén a dél-morvaországi Mutěnice (Mutienitz) egyik nemesi kúriájának birtokosaként megvásárolta a magyar határhoz közeli Strážnice (Straßnitz) mezővárost, és egészen 1615-ig a földesura marad, ekkor eladja Gabrielovi Kučovský z Opolí-nak, és nemsokára meghal.¹⁴ Egyébként éppen Friedrich Tista birtoklása idején dúlják fel Bocskai István katonái 1605-ben a főként protestánsok lakta Strážnicét. Fridrich rokonát, Hans Tista von Liebstein morvaországi kisbirtokost egyébként a fehérhegyi csata után, 1624-ben birtoka negyedének konfiskálásával büntették, így egy nemesi udvarházán kívül nem maradt semmije.¹⁵

Valószínű, hogy Friedrich Tista z Liebstejna (†1615 k.) strážnicei birtokos az apja (vagy nagyapja) annak a Friedrich Tisztának, akinek 1652. november 28-án III. Lipót magyar király címet és nemesiséget adományoz.¹⁶ Strážnicében egyébként 1656-ban Friedrich Tista hasonló nevű fiának még van egy pusztája jobbágytelke, amelyet apjától örökölt, aki egykor bérbe adta egy Mihály nevű zsidónak.¹⁷

¹⁰ *Archaeológiai Közlemények* XI. (VIII.) (1877)/1. 130.

¹¹ A szokolcai r. k. plébánia keresztelési anyakönyve 1629–1728, 864. Szokolca (Skalice, Szlovákia) r. k. plébánia (Forrás: FamilySearch)

¹² A pozsonyi csata után, amikor V. Henrik Lengyelország ellen fordult, Glogau (ma: Głogow, Lengyelország) ostrománál Tista von Werschowitz 1109. szeptember 21-én meggyilkolta sátrában Oroszlán Szvatopluk (*Svatopluk Olomoucký*) cseh fejedelmet, V. Henrik német-római császár hűbéresét. SCHWOY 1788. 67.; A 15. században élt Dalimil cseh költő verses krónikájában Jan Tista (Vršovec) néven szerepel. DALIMIL 1882. 118.

¹³ KOLAŘ 1874

¹⁴ PAJER 2011. 4–5.

¹⁵ SCHWOY 1788. 190.; D’ELVERT 1867. 263.

¹⁶ *Tiszta (selybi és lipstini). E család, a családi hagyományok szerint, melyhez azonban a bizonyító oklevelek hiányoznak, azon Tiszta de Verschovecz rabló lovagtól származik, ki IV. Venczel cseh király alatt a Csehországban levő Frauenburg [helyesen: Pfraumberg, Gy. É.] várat bírta. Ennek három utóda közül Ferdinánd Ausztriába, Venczel Lengyelországba költözött, a harmadik, Leonhard Csehországban maradt, s állítólag ettől származnának a selybi Tiszta-család tagjai. A hagyomány az emiittett rabló lovag czimerét is tudni véli, s az veresben két fehér pólya; sisakdisze: négy veres-fehér, veres-fehér strucz toll, atakarók színe: veres-fehér. A kétségtelen adatok az 1652. évtől származnak, a midőn III. Ferdinánd Prágában Tiszta Frigyesnek czimerlevelet adományozott. E czimer: fehér s veresben négyeit paizs, 1,4, czölöpösen állított vashorgony, 2, 3 veres rózsá. Sisakdisz: veressel fegyverzett fekete sas; takarók: kék-ezüst, veres-arany. Ezen czimerlevél 1653-ban Nyitra megyében kihirdettetett. CSOMA 1897. 588.*

¹⁷ PAJER 2011. 5.

Friedrich Tista vagy Tiszta (az armálisban mindkét családnév szerepel) Frigyes 1652-ben nyert armálisát Nyitra vármegyében hirdették ki,¹⁸ és az armális sokáig a család birtokában volt, 2020-ban pedig a bécsi „Im Kinsky” aukciósház nyári aukcióján bukkant fel, ahol el is kelt, így jelenlegi lelőhelye ismeretlen.¹⁹

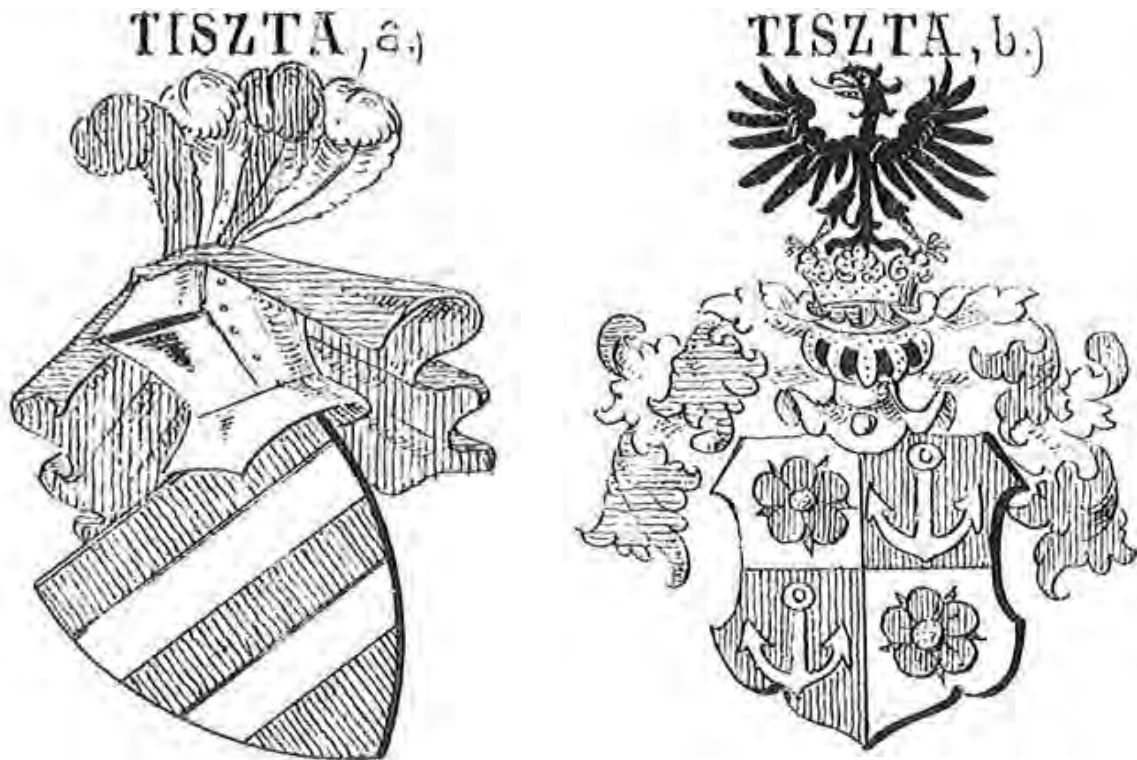
4/a–b. kép: Tiszta Frigyes és családja címerlevele és az armális címerminiatűrje, 1652
(Forrás: <https://imkinsky.com>)

¹⁸ Tiszta (selyebi és lipstini). E család, a családi hagyományok szerint, melyhez azonban a bizonyító oklevelek hiányoznak, azon Tiszta de Verschovecz rabló lovagtól származik, ki IV. Venczel cseh király alatt a Csehországban levő Frauenburg [helyesen: Pfraumberg, Gy. É.] várat bírta. Ennek három utóda közül Ferdinánd Ausztriába, Venczel Lengyelországba költözött, a harmadik, Leonhard Csehországban maradt, s állítólag ettől származnának a selyebi Tiszta-család tagjai. [...] A kétségtelen adatok az 1652. évtől származnak, a midőn III. Ferdinánd Prágában Tiszta Frigyesnek czimerlevelet adományozott. E czimer: fehér s veresben négyeit paizs, 1,4, czölöpösen állított vashorgony, 2, 3 veres rózsa. Sisakdisz: veressel fegyverzett fekete sas; takarók: kék-ezüst, veres-arany. Ezen czimerlevél 1653-ban Nyitra megyében kihirdettetett. CSOMA 1897. 588.

¹⁹ Im Kinsky Auktionshaus, Wien, Sommerauktion: Alte Meister, 23. Juni 2020, 15:00 Uhr. Kat. Nr. 01439. Ferdinand III. „Wappenbrief für Friedrich Tiszta de Lipstin“ Prag, 28. November 1652. Pergament, Latein, eigenhändige Unterschrift (‘Ferdinandus’) und zwei Gegenzeichnungen (Georg Szelepcsényi, Bischof von Nitra), Goldtinte und schwarze Tinte, Wappenmalerei, Deckfarben, 14 x 12,5 cm, anhangendes rotes Wachssiegel in Wachsschale, etwas beschädigt, horizontale und vertikale Faltsuren, ein Ausriss im oberen weißen Rand, mehrere kleine Löcher in den Bugfalten, Rückseite mit Archivmerkungen, 59x76 cm. Provenienz: Privatbesitz, Wien. Ergebnis: € 1.200. (<https://issuu.com/imkinsky/docs/sommerauktion-altmeister>; <https://imkinsky.com/en/auction-results/132/688/5/86467>) (2023.03.23.)

Az armális szerint Tiszta Frigyes közelebről meg nem nevezett érdemekért nyert magyar nemességet és címet, igaz, a Morvaországból származó Tiszta család korábban is nemes volt. Az armális elejére beillesztett címerminiatúra leírása szerint Tiszta Frigyes címerét egyenes katonai pajzsra tették, a pajzsot pedig egyrészt fehér (ezüst) mezőben lebegő rózsával és vörös mezőben a pajzs oldalát alul-felül érintő (fekete) vashorgonnyal négyelték. A sisakdísz: rostélyos – nyílt – hadisisakon királyi korona, ezen teljes fekete sas, kiterjesztett szárnnal, vörösen fegyverezve, sárga (arany)–kék és fehér(ezüst)–vörös sisaktakarókkal.²⁰

III. Ferdinánd címeradományja, úgy tűnik, Tiszta Frigyesnek szól, hiszen a heraldikai irodalom szerint a liebsteini Tisták a 15. században egyetlen pólyát viseltek címerükben, 2 vagy 3 tollal mint sisakdísszel,²¹ míg Siebmacher²² és Csoma József²³ szerint a vršovicei Tiszta nevű, IV. Vencel idejében élt rablólovag két fehér pólyát viselt vörös mezőben, a sisakon négy(!) fehér strucctollal.

5/a-b. kép: A Tiszta von Werschowitz család címerei Siebmachernél (SIEBMACHER'S Ungarn 1893. 672.)

²⁰ [F]RIDERICUM TISTA, qui alias etiam Nobilibus parentibus ortus, libertateque se praerogativa Nobilitari in Marchionatu nostro Moraviae gavisus esse perhibetur [...] Scutum militare erectum quadriperiter diuisum, cuius in inferiori ac superiori utraque alba lamina singulae rosae rubeae locatae, reliquis uero duabus rubris binae anchorae ferreae impositae esse uisuntur. Scuto incumbentem galeam militarem craticulatam siue apertam Regio diademate, integram nigram Aquilam, expansis alis rostro patulo et lingua rubicunda exerta naturaliter effigiatam proferente ornatam. A summitate uero siue conogaleae laciniis seu lemniscis hinc flauis et coeruleis, illinc autem candidis et rubris in Scuti extremitates, sese placide diffundentibus, illudque ipsum decenter exornantibus...

²¹ SEDLÁČEK 1925. 163.

²² Tiszta v. Selyeb u. Lipstin [...] Nach d. im Fam. Arch. vorgefundenen Aufzeichnungen, war einer der Vorfahren dieses Geschlechtes, der Raubritter Tiszta von Werschowitz, welcher 1410 unter d. Regierung des Königs Wenzel IV., die Trauenburg [helyesen: Pfraumberg, Gy. É.] im Besitz hatte. SIEBMACHER'S Ungarn 1893. 672.

²³ Tiszta (selyebi és lipstini).[...] A hagyomány az említett rabló lovag [Tiszta de Verschovecz] czimerét is tudni véli, s az veresben két fehér pólya; sisakdisze: négy veres-fehér, veres-fehér strucztoll, a takarók szine: veres-fehér. CSOMA 1897. 588.

Az 1652-ben címeres nemességet nyert és az armálisát Nyitra vármegyében kihirdettetett Tiszta Frigyes dédunokája (?), a Szakolcán (a dél-morvaországi Strážnice közelében!) 1717-ben katolikus vallásban született Tiszta József Pál, Tiszta Frigyes és Filaky Mária fia, Nyitra vármegyében tölti gyermekkorát, jelesül Holicson (ma: Holíč, Szlovákia), innen megy Nagyszombatba tanulni, ahol alumnusként a Szelepcsényi-alapítású Marianumba iratkozik be, és 1735-ben szerez baccalaureatusi fokozatot.²⁴ Az ifjú Tiszta Pál sorsában akkor következett be fordulat, amikor 1736-ban találkozott Fáy Lászlóval, Abaúj vármegye jegyzőjével Pozsonyban.²⁵ Fáy László (1710–1777), a katolizált Fáy Gábor helytartótanácsi tanácsos Fájon (később Miskolcon) lakó fia, az 1740-es években Borsod vármegye alispánja²⁶ hozta el a tehetséges fiatalembert birtokára, ahol hat évig írnokként alkalmazta. Fáy szolgálatában ismerte meg Tiszta Pál Abaúj vármegye főispánját és a Szepesi Kamara adminisztrátorát, Csáky Antal grófot (1702–1764).²⁷ Tiszta Pál 1741-től egészen a gróf haláláig szolgálta urát különböző tisztségekben, igaz, a főispán halála után özvegye²⁸ visszaélések miatt perbe fogta férje egykori bizalmasát.²⁹

Tiszta Pál előbb Csáky Antal titkára, kancellistája volt, majd a gróf borsodi megyei szendrői uradalmának jószágigazgatója lett plenipotenciáriusi jogkörrel, azaz urát minden jogi aktusban képviselhette. Tiszta Pál az uradalom központjában, Szendrőn ingatlant is vásárolt. Tiszta Pál Abaúj vármegye adminisztrációjában is tisztségeket nyert, előbb jegyzőt, majd 1760-tól alispánit. 1751-ben, majd 1764/65-ben Abaúj vármegye követe az országgyűlésen.³⁰ Csáky Antal segítette hozzá prefektusát a selyebi birtokadományhoz is 1751-ben, ekkor még csak *lipstini* prédikátummal,³¹ ahol Tiszta Pál nemesi rezidenciát épített családjának, a kastélyban Nepomuki Szent János tiszteletére szentelt kápolnát rendezett be orgonával,³² kastélyában káplánt tartott, és, a korabeli Nepomucenus-kultusz híveként, kastélya közelében barokk Nepomuki Szent János-szoborcsoportot állíttatott fel, kettős címerrel. A katolicizmus iránt mélyen elkötelezett selyebi Tiszta Pál tagja volt a jászói prépostság kegyurasága alatt álló rudnoki (ma: Rudník, Szlovákia) Szent Anna Társulatnak is.³³

Csáky Antal főispán jóvoltából Tiszta Pál Abaúj tekintélyes birtokosává avansált, Selyeben kívül más helységekben, az egykori Fuló Miklós-féle birtokokon (Gagybátor, Komaróc, Kány, Alsógagy, Buzita, Homrogd, Felsőgadna, Felsőgagy, Apáti, Mindszent, Abaújszolnok) is voltak jobbágysai, de a borsodi Szendrőn és Rudabányán is volt földesúri érdeklődése. Tiszta Pál nemcsak uradalmi szolgálatával, szakértelmével szolgálta urát, hanem kölcsönt is adott a grófi családnak. 1762-ben Csáky Antalné 4000 Ft kölcsönt vesz fel a jószágigazgatótól fia, Csáky János bécsi tanítatására, ennek fejében Tiszta Pál birtokába adja Rudabánya mezővárost és a Gömör megyei Licét (ma: Licince, Szlovákia), így 1772-ig Tiszta Pál lesz a helységek földesura. Csáky Antal özvegye azonban beperli Tisztát hűtlen vagyonkezelése miatt, aki kénytelen visszaadni a birtokot, erről a korabeli peres eljárásban így vallanak: „[Tiszta Pál] méltó tekintetben vévén, hogy minden szerencsésének eredetét gr. Csáky háztul vette, tartozó hálaadásának megbizonyítására Rudabányát minden teher nélkül a grófnénak vissza fogja bocsátani”.³⁴

²⁴ BOGNÁR–JÓZSEF–VARGA 2002. 283. (Adattár 2917. sz.)

²⁵ NAGY 2013. 166.

²⁶ Fáy Lászlóról vö.: GYULAI 2013. 334., 337–338., 341., 346.

²⁷ Csáky Antalról vö.: NAGY 2016. 96. jegyzet (163.)

²⁸ Csáky Antal első felesége Erdődy Katalin grófnő (1722–1742?), Erdődy (III.) György Lipót és galántai Esterházy Terézia Anna lánya volt, másodsorra (1743-ban?) karancsberényi Berényi Anna Márai grófnőt (1719–1800) vette feleségül.

²⁹ Tiszta Pál peréről és Tiszta Pál jószágigazgatói működéséről bővebben lásd: NAGY 2013. 163–173.

³⁰ NAGY 2020. 259.

³¹ Mária Terézia lipstini Tiszta Pálnak és Jánosnak adományozza az abaúji Selyb falu részét. Bécs, 1751. szept. 3. KK DVD 42.156.; MNL OL A 57 452. köt. 236–237.

³² KOVÁCS 2003. 25.

³³ SZELESTEI N. 2015. 321.

³⁴ Soós 1957. 31.

Tiszta Pál életének végén már tekintélyes birtokvagyonnal rendelkezik, 1772-ben az úrbéri felmérés szerint Gömör vármegyében Lice volt birtoka, Borsod vármegyében Rudabányán Tiszta Pál egyedüli birtokos volt 626 holdon 31 jobbággal, Szendrőn a birtok és jobbágyság kb. 10%-a volt az övé, de Szalonnán is volt 2 jobbágya. Abaújban Selyeben a földterület fele (730 hold) és a jobbágyságnak szintén 50%-a (25 fő) tartozik a birtokához, ezen felül Felsőgagy, Alsógagy, Felsőgadna, Homrogd, Kány, Gagybátor településeken van kisebb-nagyobb birtokrésze, illetve a ma Szlovákiához tartozó Apáti (Opátska), Zsadány (Ždaňa), Buzita (Buzica), Komaróc (Komárovce) és Mindszent (Všechsvätých, ma: Valaliky település része) falvakban is részbirtokos volt.³⁵ Kortársai szerint Tiszta Pál „nem nemesi formán, hanem mágnások formájára él és uralkodik a sellyebi kastélyában.”³⁶

Tiszta Pál a tágabb régió hivatalviselő kismemesi családjából nősült, amikor elvette kendi (ma: Kendice, Szlovákia) Susztrik Esztert.³⁷ Susztrik Eszter Karolina Susztrik András (későbbi kassai kamarai tisztviselő) és Berzeviczy Anna lányaként 1729-ben született, ezen év október 1-jén keresztelték a kassai katolikus plébánián, keresztapja Fischer Mihály báró, a Szepesi Kamara igazgatója, keresztanyja Neffczér Karolina Erzsébet volt. 1750-ben születik Tiszta Pál és Susztrik Eszter Nepomuk János Xavér Ferenc nevű kislánya, a csecsemőt a kassai plébánián 1750. december 1-jén Csáky Antal gróf és felesége, Berényi Anna Mária grófnő tartotta a keresztvíz alá, a keresztelőn jelen volt Gosztonyi János – egyébként kamarai tisztviselő – is. Ugyancsak a gróf és felesége volt Tiszta Anna Mária keresztszülője 1753. január 23-án a kassai plébánián.³⁸ 1755. február 5-ikén már Szendrőn keresztelték Csapó Florentin ferences szerzetes lipstini Tiszta Pál és Susztrik Eszter Pál Antal József nevű kisfiát, a keresztszülők ismét Csáky Antal gróf és felesége, Berényi Anna Mária grófnő.³⁹ Az 1750-ben született selyebi Tiszta Ferenc 1779-ben iratkozott be a kassai akadémiára, ahol előbb bölcsészetet, majd 1780-tól jogot tanult,⁴⁰ 1782-ben tette le nyilvános vizsgáját hazai és magánjogból.⁴¹ Később Abaúj vármegye főjegyzője, majd második alispánja lett.

6. kép: Tiszta Pál és Susztrik Eszter kisfiának keresztelési bejegyzése, Szendrő, 1755. febr. 5.
Szendrői r. k. plébánia keresztelési anyakönyve 1733–1760. (Forrás: FamilySearch)

³⁵ MNL OL Úrbéri tabellák – Abaúj, Borsod, Gömör megyék

³⁶ NAGY 2016. 172.

³⁷ A kendi Susztrik nemesi család egyrészt a Liptó vármegyei Rózsahegyen (más néven: Ruzomberk vagy Rosenberg, ma: Ružomberok, Szlovákia) volt birtokos, 1712-ben pedig Susztrik Imre, a Szepesi Kamara helyettes számvevője a Rákóczi-szabadságharcban való részvétele miatt Krucsay Istvántól konfiskált Sáros vármegyei Kende (ma: Kendice, Szlovákia) falut kapta adományba. (III. Károly, Bécs, 1712. okt. 12. KK DVD 29.173. MNL OL A 57 29. köt. 533–538.) Susztrik Imrének Sáros és Abaúj vármegyében további zálogos jószágai is voltak (Siroka, Miklósvágása, Szedlic, Hrabko, Alsókemence, Kelecsény), sőt Bodrogkiszaludon, Mádon, Bodrogkeresztúron, Tállyán és Tarcalon szőlei is. A Szepesi Kamaránál szolgált a család másik tagja, Tiszta Pál feleségének apja, Susztrik András (felesége: Berzeviczy Anna) is, aki 1751–1760 között volt kamarai tanácsos. Az 1729-ben született Susztrik Eszter Karolina mellett volt egy fia is, az 1735. november 2-ikán a kassai katolikus plébánián keresztelt Susztrik Imre Farkas.

³⁸ Kassa r. k. plébánia keresztelési anyakönyve 1729–1771. Štátny archív v Košiciach Zbierka cirkevných matrík 1587–1953. Č. 4. (Forrás: FamilySearch) Miroslav Števíknek tartozom köszönettel, hogy az iglói bejegyzésre felhívta a figyelmemet.

³⁹ A szendrői r. k. plébánia első keresztelési és anyakönyve 1733–1760. Forrás: FamilySearch

⁴⁰ KMETY–JUHÁSZ 2018. 46.

⁴¹ FARK, Christophorus: *Tentamen publicum ex universo jure patrio privato, quod in... Academia Cassoviensi anno... 1782. mense Augusto subiit... Franciscus Tiszta... juris patrii auditor emeritus, ex institutionibus... Cassoviae: Landerer, 1782*

Tiszta Pál a katolicizmus elkötelezett terjesztője volt birtokain, igaz, plébániát nem alapított, a Selyebbel szomszédos Nyéstan, a jászói prépostság falujában ugyanis Sauberer András premontrei prépost (1745–1779) 1762-ben megalapította a vidék első újkori katolikus plébániáját, Gyümölcsoltó Boldogasszony nevére szentelt új templommal, amelynek anyakönyvét 1783/84-ben kezdték vezetni, az első plébános, Ardényi Vince is a jászói premontreiek közül kerül ki.⁴² Tiszta Pál ikerunokáit, az 1783-ban egybekelt selyebi Tiszta Ferenc és váradi Fekete Anna fiát Pál Ferenc Vince névre, illetve lányát Anna Mária Cecília névre már a nyéstei plébánia anyakönyvébe vezetik be 1784 júliusában és 1786. november 22-én (keresztszülők: Fáy Ágoston alispán, Fáy László fia, és neje, illetve ifj. Meskó Jakab báró és felesége: Desseffy Borbála grófnő). 1799-ben szintén a nyéstei katolikus anyakönyvbe írják be Tiszta Ferenc és felesége Ferenc Ignác nevű fiát is (keresztzülei: Szent-Imrey Pál és felesége, Bárcz[a]y Anna).⁴³ 1819-ben Tiszta Ferenc már nem él, ekkor özvegye, Fekete Anna Selyebről küldi 15 éves Károly nevű, Kassán született fiát Kassára tanulni, ahol előbb bölcsészetet, majd 1821-től jogot hallgat a királyi jogakadémián.⁴⁴

A dél-abaúji régió katolizációs folyamatának fontos állomásaként értékelhetjük, hogy 1769-ben Eszterházy Károly egri püspök szikszói egyházlátogatása során Forrón,⁴⁵ majd Selyeben is bérmált, július 30-án Selyeben Tiszta Pál és felesége, illetve lányaik: Eszter, Zsuzsanna és Borbála vállalt bérma-keresztszülőséget.⁴⁶

Tiszta Pál karrierjének csúcsát jelentette, hogy 1760-tól királyi tanácsosnak nevezte ki az uralkodó,⁴⁷ 1772–1774 között pedig a Szepesi Kamara tanácsosa lett, majd 1774-től haláláig a Lengyelországtól 1772-ben visszavett XVI szepesi város (XIII város és az ólublói, podolini és gnézdai uradalom) alkotta szepesi provincia adminisztrátorává emelte a királyi kegy. Az elzálogosított szepesi városok visszavételének irányítója Csáky János gróf (1720–1795) örökös szepesi főispán, a néhai Csáky Antal unokafivére volt, aki 1772. november 5-ikén ünnepélyes keretek között vonult be Iglóra, az újonnan megszervezendő XVI szepesi város központjába, és már ekkor is mellett volt Tiszta Pál királyi tanácsos, aki Csáky Jánosnak is bizalmi embere volt, ezért segítette hozzá Tisztát az adminisztrátori hivatal elnyeréséhez.⁴⁸ Tiszta Pál 1774-től haláláig Iglóról irányította a XVI szepesi várost, a hivatal 1777-ben költözött be az Igló városától megvásárolt egykori városházára, amelyet ettől kezdve Provincia-háznak neveztek (ma a Szepesség múzeumának székhelye).⁴⁹

Szepesi adminisztrátorként készült róla az a portré, amelyet ma az iglói Szepességi Múzeum – Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi – gyűjteménye őriz egy különleges kollekció darabjaként. A 26 darabból álló portrégyűjtemény a visszakerült szepesi városok bírának, illetve a szepesi provincia vezető hivatalnokainak 1775–1804 között készült arcképcsarnoka.⁵⁰

⁴² GYULAI 2020. 159.

⁴³ Nyésta r. k. plébánia keresztelési anyakönyve 1784–1815, 1, 4, 19, Nyésta r. k. plébánia irattára. (Forrás: FamilySearch)

⁴⁴ KMETY–JUHÁSZ 2018. 235.

⁴⁵ A szikszói egyházlátogatásról vö.: GALUSKA 1989.

⁴⁶ Forró r. k. plébánia III. Vegyes anyakönyve (benne: 1769. évi bérmálások anyakönyve). Forrói r. k. plébánia irattára. A kutatásban nyújtott segítségért tisztelendő Mata András Ferenc c. esperesnek, forrói plébánosnak tartozom köszönettel.

⁴⁷ Mária Terézia Tiszta Pál abaúji alispánnak tanácsosi címet adományoz, Bécs, 1760. febr. 16. KK DVD 45.154. MNL OL A 57 45. köt. 268–269.

⁴⁸ A szepesi provinciáról bővebben vö.: DIVÉKY 1929

⁴⁹ Az iglói Provincia-házról bővebben vö.: ŠTEVÍK 2016.

⁵⁰ KREMPASKÁ–ŠTEVÍK 2017. A kutatásban nyújtott segítségért MIROSLAV ŠTEVÍK iglói muzeológusnak tartozom hálával.

7. kép: Ismeretlen festő:

Selyebi Tiszta Pál, a XVI szepesi város (szepesi provincia) adminisztrátora portréja, 1775
(Fotó: Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi)

Az iglói portré a felirata⁵¹ szerint selyebi Tiszta Pál királyi kamarai tanácsost, a XVI szepesi város adminisztrátorát ábrázolja, sötét színű magyar díszöltözetben, kezében – *Ex Consilio Reg. Locumt(enentia)li Hungarico* felirattal – a Helytartótanács pecsétjével ellátott kinevezési okmányával.

⁵¹ A portré felirata: *Pau(lus) Tiszta de Selyeb S(acrae) C(aesareae) R(egiaeque) M(aiestatis) Cam(erae) R(egni) H(ungariae) Cons(ularius) & Prov(inciae) XVI Opp(idorum) Scep(usiensium) Reg(ius) Administrator 1775*

Tiszta Pál szolgálati helyén, Iglón hal meg 1777. szeptember 23-án, és az iglói „német templom”, azaz az evangélikusoktól 1671-ben elvett középkori eredetű plébániatemplom kriptájában temették el.⁵² Özvegye, Susztrik Eszter két évvel élte túl, 1779. április 6-ikán 49 éves korában hunyt el, a forrói plébános temette el április 9-ikén a monaji kápolnában a környékbeli nemesek és egyéb gyászolók nagy tömege kíséretében.⁵³ Tiszta Pál és felesége ugyanis abaúji birtokukon, Monaj-pusztán 1763-ban egy temetőnek kihalított területen kápolnát épített Eszterházy Károly egri püspök engedélyével. A kápolnát 1769-ben szentelte fel a sepsi katolikus esperes, körülötte lassan benépesült a falu. A kápolnát a léhi és felsővadászi plébániához tartozó monajiak templomként is használták. A kápolnát 1935-ben lebontották, köveiből épült Monaj katolikus temploma, több eredeti berendezési tárgyat, köztük Szent Anna oltárképét is megőrizve.⁵⁴

In OCTOBRI.			
Die	7	1	1
	1	1	1
	11	19	19
	23	23	23
	1	1	1
	11	19	19
	23	23	23

Apriliis
 Defuncta est filia nomen Catharina Martini Mar...
 Defuncta est Domina Spectabilis quondam Domini Magnifici Pauli
 Tiszta relicta vidua, nata Ester Susztrik provisa omnibus S. Sacramentis.
 Sepulta per me in confluxu plurimorum Nobilium Status et Conditionis diversae
 hominum optima Dominae pie parentantium. Sepulta die 9-a ejusdem Mensis.
 Locus sepulturae: Monay Capella. Forró r. k.
 Halotti anyakönyv 1759–1827 (Forrás: FamilySearch)

8/a-b. kép: Tiszta Pál (+1777) és Susztrik Eszter (+1779) temetésének bejegyzése az iglói és a forrói r. k. plébánia anyakönyvében (Forrás: FamilySearch)

⁵² Iglói r. k. plébánia halotti anyakönyve 1758–1819. Štátny archív v Levoči, [Lőcsei Állami Levéltár], Szlovákia (Forrás: FamilySearch)

⁵³ 1779. Aprilis die 6-a. Defuncta est Domina Spectabilis quondam Domini Magnifici Pauli Tiszta relicta vidua, nata Ester Susztrik provisa omnibus S. Sacramentis. Sepulta per me in confluxu plurimorum Nobilium Status et Conditionis diversae hominum optima Dominae pie parentantium. Sepulta die 9-a ejusdem Mensis. Locus sepulturae: Monay Capella. Forró r. k. plébánia Halotti anyakönyv 1759–1827 (Forrás: FamilySearch)

⁵⁴ Soós 1985. 495.

A selyebi Tiszták a krasznokvajdai (krasznik-vajdai) Szent-Imrey család katolikus ágával is rokonságba kerültek, az 1786-ban Selyeben született és Nyéstan keresztelt Tiszta Anna (1786–1860) és krasznik-vajdai Szent-Imrey Imre (1784–1871) – Tiszta Pál Ferenc Ignác nevű unokájának említett keresztszülei: Szent-Imrey Pál és Bárczay Anna fia – házastársak lesznek, és Buzitán (ma: Buzica, Szlovákia) örökölt kastélyuk közelében 1831-ben Kálvária-csoportot állítanak fel.

Tiszta Pálnak volt egy fivére, János, akit szintén alkalmazott Csáky Antal gróf uradalmi titkárként 1752-ben, majd ő is kamarai karriert futott be, 1764-től altitkár, 1766-tól titkár a Szepesi Kamaránál.⁵⁵ Tiszta János házasságával a nagy múltú, Sáros vármegyében birtokos sóvári Soós család tagja lett, felesége, Soós Klára, Soós István abaúji alispán és kapivári Kapy Judit lánya révén. Tiszta János és felesége rozgonyi (ma: Rochanovce, Szlovákia) illetőségüként Ignác Pál nevű fiuk keresztelését a felsőolcsvári (ma: Košické Oľšany, Szlovákia) római katolikus anyakönyvbe vezettette be 1758. augusztus 3-án, majd 1759. szeptember 2-ikán János nevű fiukat keresztelték ugyanitt, keresztszülők Tiszta Pál és Palásthy Anna.⁵⁶ 1760. december 4-én már a kassai plébánián keresztelték újabb kisfiukat Pál Ferenc László Tádé névre, a keresztszülők Csáky Antal felesége Berényi Anna grófnő és fiuk, Nepomuk János gróf, a későbbi szepesi főispán (1745–1806) voltak. A következő Tiszta fiú a Ferenc Xavér Tamás nevet kapta 1761. december 12-kén Kassán, a keresztapaságot Vécsey József báró kamarai tanácsos, a keresztanyaságot Csáky Anna Mária grófnő vállalta. Ugyancsak Kassán keresztelték Tiszta János kis-lányát Klára Mária Anna névre 1763. április 22-én, keresztszülei: Vécsey József báró és a hajadon Csáky Anna grófnő. Tiszta László Antal Jánost 1764. május 11-kén tartotta a keresztvíz alá szintén Kassán Palásthy Ignác (kamarai) tanácsos és felesége, Buday Klára.

Tiszta Miklós József István 1769-ben született, december 2-ikán keresztelték a kassai plébánián, keresztszülei: cserneki Ternyey István és felesége, Buday Klára. Ugyancsak a Ternyey-házaspárt hívták meg keresztszülőknek Kassán 1771. június 3-án, amikor a plébánián Tiszta János, a Szepesi Kamara titkára és Soós Klára lánya a Terézia Konstancia Jozefa nevet kapta.⁵⁷ Tiszta János, fivéréhez hasonlóan, birtokos lesz a régióban, az 1770-es években az úrbéri tabellák szerint az alábbi helységeken voltak részbirtokai: Zemplén vármegyében Felsőberecki, Karos, Kisújlak, Szinyér, Nagygéres Szentes (ma: Nová Vieska pri Bodrogu, Svinice, Veľký Horeš, Svätuš, korábban Plešany, Szlovákia), Abaújban: Tornyosnémeti, Borsodban: Szalonna, itt egyik birtokostársa volt Csáky Antal özvegye is.⁵⁸ Tiszta János fia is Kassán tanul, Tiszta Pál 1801-ben iratkozik be a kassai akadémiára, ahol bölcsészetet hallgat.⁵⁹

⁵⁵ NAGY 2016. 173.; G. GYÖRFFY 1984. 55.

⁵⁶ Felsőolcsvár (ma: Košické Oľšany, Szlovákia) r. k. plébánia anyakönyve 1738–1901. Štátny archív v Košiciach Zbierka cirkevných matrík 1587–1953. Č. 380. (Forrás: FamilySearch)

⁵⁷ Kassa r. k. plébánia keresztelési anyakönyve 1729–1771. Štátny archív v Košiciach Zbierka cirkevných matrík 1587–1953. Č. 4. (Forrás: FamilySearch)

⁵⁸ MNL OL Úrbéri tabellák – Abaúj, Borsod, Zemplén megyék

⁵⁹ KMETY–JUHÁSZ 2018. 117.

Loreto-oltár

A szendrői ferencesek templomában, ahol a Csákyak mint kegyurak mellékoltárt emeltettek, Tiszta Pál és felesége Loreto-oltárt alapított, predelláján a ravatalán fekvő Nepomuki Szent Jánost ábrázoló szoborral. A szobor és az oltárépítmény az 1740-es évek második felében a neves Joseph Hartman szobrász kassai műhelyében készült. Tiszta Pál 80 Ft-ot és 8 kosár gyümölcsöt fizetett érte Joseph Hartmann feljegyzései szerint. „A Lorettói Szűz Máriának szentelt oltár viszonylag kis méretű. Az oszlopos retabló közepén, tört-ívű keretben oltárkép, felette volutás oromzati rész, amelyet rocaille-os keretű Mária-monogramos pajzs és két szépen faragott virágfüzér díszít. Az oromzat párkányán lebegő puttópár Mária koronájára mutat. A predellában Nepomuki Szent János halottként ábrázolt szobra látható. Az oszlopok mellett egy-egy női szent alakja helyezkedik el. A jobb oldalt álló Szent Borbála jobb kezében kelyhet, bal kezében kardot tart. A figura kontrasztos testtartása, széttárt karjai, magyar főúri viselete, ruhájának gazdag redőkezelése megegyezik Hartmannak 1751-ben, a svedléri főoltárra készített női szobrával. A másik női szent, akinek egyik attribútuma hiányzik, szintén hartmani figura, igaz, valamivel vaskosabb. A fekvő Nepomuki Szent János átszellemült, finom alakja a varannói Nepomuki Szt. János-oltár Szent Jánosával és a svedléri templom szentélyében álló Szent Jánossal közeli stílusrokonosságban van.” (G. Györffy Katalin)⁶⁰ Az oltárépítmény jobb oldalán álló női szent Alexandriai Szent Katalinnal azonosítható.⁶¹

A Loreto-oltárt Tiszta Pál 1746 és 1750 között rendelte meg Joseph Hartman kassai szobrász műhelyében, vagyis szendrői szolgálatának első évtizedében. Az oltár felállításának elsődleges oka, hogy Szendrő katolikus kegyura, Csáky Antal 1741-től újjáépíti a 17. századi ferences templomot, egy időben szendrői kastélya, mint grófi rezidencia építésével. 1742-től a templom berendezését is megkezdik, és a következő években oltárokkal szerelik fel.⁶² A birtokos és patrónus kliensével és uradalmi hivatalnokával együtt rendeli meg az oltárokat, a kegyúr egyrészt Assisi Szent Ferencnek szentelt a Portiuncula-főoltárt, másrészt a leckeoldalon, a szentély és a templomhajó találkozásánál – mint kiemelt helyen – egy mellékoltárt védőszentje, Pádúai Szent Antal tiszteletére. Csáky Antal a két legfontosabb ferences szentnek emelt oltárokat; míg Tiszta Pál – és felesége – a Lorettói Szűzanyának. A Csáky-mellékoltár stipesére a levágott török fejes Csáky-címert faragták, míg a Loreto-mellékoltár stipesén kettős címer látható.

A Csáky-oltárhoz hasonló elhelyezkedésű, de a főoltárhoz közel, a templomhajó evangéliumi oldalára felépített mellékoltáron Szent Anna tanítja olvasni a kis Máriát (az eredeti oltárkép helyén jelenleg egy 19. századi festmény látható), a kutatás feltételezi, hogy ez Berényi Anna Mária grófnő, Csáky Antal második felesége patrónájának oltára.⁶³ Berényi Anna Mária 1743 körül ment férjhez Csáky Antalhoz, vagyis a ferences templom felújításának és felszerelésének kezdetén. Kérdés, hogy miért nem szerepel címere az oltáron, a stipesen ugyanis festett virágdísz között az IHS-szigma látható.

⁶⁰ G. GYÖRFFY 1984. 54–55. A loreto-oltár másik leírása (Seres Tamás): *Az oltárépítmény három részre tagolódik. Retablója a falhoz simul, melynek közepén egy a Lorettói Szűzanyát ábrázoló nagyméretű festmény tölti meg élettelen a síkot. Kerete törtívű zöld ereszű festett márványozással díszített. A kép felett rokokó motívumokkal keretezett fehér alapú kartusban egymásba fonódó öt arany betű jeleníti meg Mária nevét. A kompozíció tetején két puttó között stilizált Szent Korona jelenik meg. A kép két oldalán egy-egy korinthuszi oszlop helyezkedik el, fölöttük diagonálba fordított párkánnyal. Az oszlopok előtt egy-egy női szent áll a predellából szintén negyvenöt fokba kiálló konzolon. Sajnos attribútumaik hiányosak. A jobb oldali egyik kezében kelyhet tart, a másikban pedig tartásából feltételezhetően kardot tartott, a fején pedig korona helye látszik, így valószínűleg ez Szent Borbála alakja. Borbála a templom más pontján is megjelenik, így a Szent Anna-oltár retablójának záradékában fellelhető ovális képen, amely minden bizonnyal Schweitzer Henrik festménye. [...] A túlsó oldali alak bal keze letörött, a törésselülettől ítélve nem túl rég, bal kezébe pálmaág, amit a melléhez szorít, fején szintén korona helye, talán Szent Katalint formázza. A predellában található egy fülke, amely Nepomuki Szent János ravatalon fekvő polikróm faszobrát tartalmazza. Ezen az építményen kap helyet a prágai Kisjézus kvalitásos szobra. A stipes koporsó idomú, rózsaszín eres márványozással díszített. Közepére két címert faragtak.* SERES 2009/b. 1–2.

⁶¹ G. GYÖRFFY 2006. 21.

⁶² GYÖRFFY 2006. 296.

⁶³ GYÖRFFY 2006. 292.; SERES 2009/a

A Loreto-oltáron, a Csáky-oltárhoz hasonlóan, szintén feltűntették a donátorok címerét, az oltár stipesére ugyanis Tiszta Pál felesége és saját egyesített címerét vésette.

9. kép: Susztrik Eszter és Tiszta Pál házaspár egyesített címere a szendrői Loreto-oltár stipesén (Gy. É. felv.)

A kendi Susztrik család unikornist viselt címerpajzsán nyílköteget tartó félkarral mint sisakdíszszel,⁶⁴ a Tiszta család 1652-ben nyert horgonnyal és ötlevelű rózsával négyelt jelvényt, sasos sisakcímerrel. Feltűnő, hogy a heraldikában előkelőbbnek számító (heraldikai) jobb oldalra nem Tiszta Pál, hanem felesége címerét helyezték, ami talán összefügg az oltár spiritualitásával, hiszen az oltárkép a Szűzanyát ábrázolja. Talán Szűz Mária és a kis Jézus választása a frissen egybekelt házaspár gyermekáldásra való törekvésével is összefügghet.

Ezt a sejtést erősítheti, hogy a Loreto-oltár menzáján a mai napig a Prágai Kis Jézus kegyszobra áll jól ismert ikonográfiájában, amelyet a kutatás az oltárokat készítő kassai Hartman-műhely alkotásának tart.⁶⁵

⁶⁴ „Susztrik. S. János Kendén 1736. jul. 18-ikán kelt okiratán a következő pecsét látható: gömbölyű pajzsban leveles koronából jobbra fordult egyszarvú nő ki, fönt félholdtól és csillagtót kísérvé. Sisakdísz: czölöpösen kiemelkedő félkar, két nyílveszővel markában.” MELIORISZ 1899. 63.

⁶⁵ SERES 2009/b. 6.

10. kép: A Prágai Kis Jézus a szendrői Loreto-oltáron, 18. század közepe (Gy. É. felv.)

A szendrői ferencesek 1787. évi felosztatásakor készült, és G. Györffy Katalin által fordításban közölt jegyzőkönyv szerint azonban nem a jelenlegi Prágai Kis Jézus állt a Loreto-oltár menzáján, hanem „egy kis Jézus üveg alatt. Jeruzsálemi kereszt (*Hierosolymitanum*), két festett virág”.⁶⁶ A leírás egyezik a Loretokindl (Loreto-Kindl) néven ismert és Salzburgból eredő kis kegyszobor ikonográfiájával. A Salzburgi Kis Jézus a Prágai változataként jelent meg, és attribútumai között a virágok, illetve a jogar mellett hangsúlyos a bal kezében tartott, a gyermektesten jóval túlnyúló, hatalmas kereszt.⁶⁷ A jeruzsálemi kereszt ugyanis a szendrői leltárban nem heraldikai jelentésében szerepel, hanem az eredeti, Szent Ilona által Jeruzsálemben feltalált krisztusi keresztet nevezik így.⁶⁸ A Salzburgi Loreto-Kindl általában apró üvegezett szekrénykében jelenik meg mind a templomi, mind a magánáhitat tárgyaként.

⁶⁶ G. GYÖRFFY 2006. 281.

⁶⁷ A Loretokindlról vö.: PRÉKOPA 1995. 23–24.

⁶⁸ Jeruzsálemi keresztnek nevezik az eperjesi minorita templom Loreto-oltárának egy arasznál is hosszabb, fából készült, kagylókkal kirakott oltárkeresztjét. Anno 1753. [...] *Capella Lauretana*, [...] *Accessit Crux lignea Jerosolymitana modice longior una spitama conchi marinis affabre eposita, dono data a Spectabili Domino Ladislao Keczer*. (Inventarium Ecclesiae et Sacristiae 1746.) Az Aradi Megyei Könyvtár Örökség-gyűjteménye, Biblioteca Județeană 'Alexandru D. Xenopol', Arad, Románia

11. kép:

18. századi Loretokindl a
Szlovén Keresztény Múzeum
(Muzej krščanstva na Slovenskem, Stična,
Szlovénia) gyűjteményéből
(Forrás: www.mks-sticna.si/slo/zbirke)

A Tiszta házaspár azonban nem általában a Szűzanyának, hanem hangsúlyozottan a Loretói Máriának állított oltárt, s a szendrői mellékoltárt az oltárkép ábrázolása, ikonográfiája egyedivé, sőt különlegessé teszi, nemcsak a Loretói Madonna, hanem annak festett oltárképen és nem – az eredeti loretoi kegy-szoborhoz hasonló, annak hűségét megőrző – plasztika-formában való megjelenése miatt. A magyar-orosz Loreto-tiszteletet⁶⁹ kifejező 17–18. századi kápolna- és oltárállítások során ugyanis legtöbbször – az eredetit másoló – kegy-szobrot találunk, s kevés az „egydimenziós” ábrázolás. Pedig a loretoi kegy-szoborról – a metszetek mint szentképek, „búcsúfiák” mellett – már a 16. században készültek festmények is. Itt a római San Bernardo alle Terme-templom Loreto-oltárképét említhetjük, amelyet 1598-ban festett Carlo Saraceni (1579–1620) velencei születésű, Rómában működött művész.⁷⁰ Saraceni festményén egy – feltehetően főúri vagy uralkodói adományból származó – igazgyönggyel kivarrt köpenybe öltöztetve, mellén súlyos aranylánccal, pápai tiarával megkoronázva tűnik fel a loretoi szobor, a loretoi Santa Casa eredeti szoborfülkéjében, amelyben két örökmécses függ a Madonna fölött. A kegy-szobor mellett két oldalon angyalok tartják az égő gyertyákat.

⁶⁹ A magyarországi Loreto-kultuszhoz vö.: MOHL 1894; MOHL 1920; BÁLINT 1943; TÜSKÉS–KNAPP 1991. 519–520., 536.; ZELFEL 2001, GAÁL 2001

⁷⁰ MARIN 2016

12. kép: GIUSEPPE CESARI római
Loretói Madonna-oltárképe (1598)
(Forrás: <https://news-art.it>)

13. kép: Aldobrandini bíboros Loretói Madonnája 17.
századi metszeten
(Forrás: www.virtuelles-kupferstichkabinett.de)

Ugyancsak 1598-ban készült, és több változatban is ismert egy itáliai ex voto olajkép: Giuseppe Cesari, más néven Cavaliere d'Arpino (1568–1640), főként Rómában működött festő Loretói Mária-festménye, amelyet Pietro Aldobrandini (1571–1621) bíboros, VIII. Kelemen unokaöccse ajánlott fel a Loretói Madonnának, miután ismételten a pápai államhoz csatolták Ferrara városát.⁷¹ Aldobrandini ex votójáról a 17. században metszet is készült, egy példánya megtalálható a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek rézmetszet-gyűjteményében, ezen – a pápai tiarát viselői – Loretói Madonna a Santa Casa szoborfülkéjében áll és a bíboros által adományozott és az elfoglalt területek térképének, valamint az Aldobrandini térdeplő alakjának ábrázolásával díszített köpenyt viseli.⁷²

Itáliában és – a jezsuiták által a 17. század végén a mai Mexikóban felállított Loreto Misszióknak köszönhetően – a dél-amerikai spanyol gyarmatokon számos oltárfestményen jelenik meg a különböző – neves donátorok által adományozott – viseletbe felöltöztetett loretoi kegyszobor, a korabeli Magyar Királyságban és Erdélyben azonban kevés ilyen példát találunk. Ezért figyelemre méltó egy 17. századi, oltárkép, amelynek festőjét és készítésének dátumát is ismerjük. 1659-ben festette ugyanis Gabriel Biller azt a festményt,⁷³ amely később, ismeretlen körülmények között, az id. Eszterházy József gróf, országbíró (1682–1748) által 1733-ban alapított majki remeteszék Franz Anton Pilgram tervei alapján 1753 és 1770 között felépült templomába került.

⁷¹ MARIN 2016

⁷² Ismeretlen rézmetsző: Aldobrandini bíboros Loretói Madonnája, 17. század. Felirata: RITRATO DELLA MADONNA S-MA DI LORETO ORNATA DALL' ILL-MO SIG-R CAD. ALDOBRANDIN. Herzog August Bibliothek (HAB) Kupferstichkabinett Inv. No. Graph. C. 634.3. (Internetes forrás: www.virtuelles-kupferstichkabinett.de)

⁷³ Feliratai: „Gabriel Biller pinxit 1659” és „Sancta Maria Lauretana, o. p. n.” MOHL 1920. 15.

A kamalduli rend 1775. évi feloszlata után az oltárt ifj. Esterházy József (1714–1762) billegpusztai kastélyának⁷⁴ kápolnájában helyezte el.⁷⁵ Itt fényképezte le Révhelyi Elemér (1889–1965) az 1930/40-es években, a fénykép ma a tatai Kuny Domokos Múzeum Révhelyi-hagyatékának része.⁷⁶

14/a-b. kép: A majki majd billegpusztai Loreto-oltár és az oltárfestmény részlete, 17–18. század.
RÉVHELYI ELEMÉR archív fényképe (1940 k.) Kuny Domokos Múzeum, Tata

⁷⁴ A kastélyt id. Esterházy József jószágkormányzója (régense), galántai Balogh József (1708–1765) építtette, majd felesége halála után, gyermeke nem lévén, eladta ifj. Esterházy Józsefnek. FÜLÖP–SCHMIDTMAYER 2017. 83–84.

⁷⁵ MOHL 1920. 15–16.

⁷⁶ Kuny Domokos Múzeum, Tata, Révhelyi-hagyaték ltsz. 2610-1031. A kutatásban nyújtott támogatásért Fülöp Éva Máriát és Kövesdy Mónikát illeti köszönet.

Ugyancsak a 17. századra datált egy fára festett, faragott és festéssel díszített kora barokk keretbe helyezett feliratos táblakép, amely a csíksomlyói (ma: Şumuleu, Románia) Salvator-kápolna Loreto-oltárát képezi.⁷⁷ A Szentlélek galambja és lebegő puttók kíséretében, pápai tiarával(!) ábrázolt Szűzanya szoborfülkében áll, melynek íves záródásán latin felirat, feltehetően a loretói litániából vett szövegrésszel.⁷⁸ A tiarás ikonográfia erősíti azt a feltételezésünket, hogy a csíksomlyói oltár előképe szintén egy loretói búcsúnyomtatvány lehetett, amelyen éppen a pápai koronával ábrázolták a Loretói Madonnát.

15. kép:
Loreto-oltár a csíksomlyói Salvator-kápolnában, 17. század. DARVAS LÓRÁNT felv.

Pápai tiarával ábrázolja a Loretói Szűzanyát a loretói litánia szövegének és a kegykép csodái ábrázolásának kíséretében Giacomo Lauro (Iacobus Laurus Romanus, 1561–1635 k.) római rézmetsző is 1608-ban Rómában kiadott egylapos metszetén, amely a Santa Casa Jeruzsálemtől Itáliáig tartó csodás vándorlását meséli el.⁷⁹

16/a-b. kép: GIACOMO LAURO: *Alma domus... c.* rézmetszete és részlete, Róma, 1608
(Johns Hopkins University Sheridan Libraries. (Forrás: https://archive.org/details/wotb_9210557))

⁷⁷ A csíksomlyói oltár felirata: S. MARIA DE LORETO. Vö.: MIHÁLY (szerk.) 2010. 25. A kutatásban Túros Eszter csíkszeredai művészettörténész-muzeológus segített, amit ezúttal is megköszönök.

⁷⁸ A latin felirat utolsó olvasható szavai: DE SPIRITU SANCTO, amelyek talán a loretói litánia alábbi szövegrészletéből származnak: «Angelus Domini nuntiavit Mariae, Et concepit de Spiritu Sancto.»

⁷⁹ Giacomo LAURO: *Alma Domus, Urbs, Agerq(ue) Laureti, Miracula, ac iter e Nazareth in Italiam Picenumq(ue)*. Rézmetszet, Róma, 1608. Johns Hopkins University Sheridan Libraries. (Forrás: https://archive.org/details/wotb_9210557)

A festett oltárképnek – ritkasága ellenére, meglepő módon – van példája az északkelet-magyarországi barokk művészetben, a szendrői Loreto-oltárral közel egy időben készülhetett ugyanis a sárospataki bazilika vagy Vártemplom (Szeplőtelen Fogantatás-plébániatemplom) Loreto-oltára, amelyet 1788-ban helyeztek el a felújított Vártemplomban.

17. kép: A sárospataki bazilika, egykor a sárospataki trinitárius kolostortemplom Loreto-mellékoltára, 18. század közepe (GOMBOS LEVENTE felv.)

Az oltárépítmény, a Loretoi Fekete Madonnát az angyalokkal ábrázoló oltárképpel, eredetileg ugyanis a II. Rákóczi Ferenc és nővére, Julianna Borbála által alapított, s végül az 1720-as években felépült sárospataki trinitárius kolostor templomának egyik mellékoltára volt, a másik a Szent Családot (a korabeli leltár szerint Szent Annát) ábrázolja, s ma szintén a sárospataki bazilika mellékoltára. A trinitáriusokat II. József 1783-ban feloszlatta, így kerültek a mellékoltárok Sárospatak plébániatemplomába.⁸⁰

⁸⁰ DÉTSZY 1981. 80., 82.

G. Györffy Katalin szerint, bár a pataki trinitáriusok is kassai Hartman-műhely megrendelői közé tartoztak, egy feszületet és szobrot rendeltek ugyanis Joseph Hartman műhelyénél, a Mária-oltárt, a Szent Családdal együtt az egri Steinhäuser Antal szobrász készítette 1771-ben.⁸¹ A sárospataki Loreto-kép ikonográfiája díszes lepelbe burkolt, hangsúlyozottan fekete arcú, koronás Szűz Máriát és kis Jézust mutat, lebegő puttókkal és puttófejekkel körülvéve, nélkülözve bármiféle építészeti háttérrel. A rokokó oltárépítményen az oltárkép két oldalán egy-egy szárnyas, lepelbe öltözött angyal jobb kezében a talpazaton nyugvó kartust, bal kezével az oltárkép felé lángoló szívet, a szeráfi szeretet jelképét tartja. A kartusok felirata bibliai idézet, az Énekek énekéből való.⁸²

A szendrői Loreto-oltár ikonográfiájával kapcsolatban a korábbi kutatás már utalt rá, hogy a mintát valószínűleg a Loretói Szűz Mária-kegyszobrot ábrázoló metszetes szentképek, búcsúnyomtatványok adták, amelyek széles körben terjedtek a 18. században.⁸³

Az egyik első magyar nyelvű nyomtatvány, amelyben a Loretói Szűz Mária ábrázolása feltűnik, 1615-ben Prágában jelent meg Paulus Sessius (Pavel Sese/Sesse, †1631) német származású prágai nyomdásznál a Ferenczffy Lőrinc (1566–1640) udvari titkár és könyvkiadó⁸⁴ nevéhez köthető magyar nyelvű imádságoskönyvben,⁸⁵ a Boldogságos Szűz litániája szövegek közötti fametszetes illusztrációjaként a 283. oldalon.⁸⁶ Már ez a korai fametszet közvetíti a széles körben egyre ismertebb Virgo Lauretana-ikonográfiát (vagy Maria Lauretana-ikonográfiát), igaz a loretói kegy-szobor mellől hiányzik a szoborfülke, sőt angyalok sem jelennek meg, egyedüli attribútumként a Santa Casa örökmécseseit rajzolták a képre. Az „öltöztető” Mária a prágai nyomtatványban virágos köpenyt visel, a kegy-szobor köpenyére aggatott két lánccal, mint értékes offerekkel.

18. kép:
A S. Maria Lauretana-kegykép
a prágai imádságoskönyvben, 1615
(HOLL 1980. 81. alapján)

⁸¹ A trinitáriusoktól származó két mellékoltár a [sárospataki] plébánia-templom déli mellékhajójában áll. A rendkívül szép rocaille és növényi ornamentikával díszített egyszerű architektonikus felépítésű retabló oltárok közül a Szent Család-oltár oromzati részén látható évszám, valamint a stipes belső oldalán levő felirat igazolja, hogy 1771-ben, Egerben készült és mesztere az egri szobrász Steinhäuser Antal. A Mária-oltár felépítése, faragványai megegyeznek a Szent Család-oltárával. Két angyal szobra finomabb és kifejezőbb a másik oltár száraz szobrainál. Valószínűleg ez is Steinhäuser műhelyében készült. G. GYÖRFFY 1984. 56.

⁸² A kartusok felirata SICUT LILIUM / INTER SPINAS SIC / AMICA MEA IN- / TER FILIAS / Cant 2,2 [Amilyen a liliom a tövisek között, olyan a kedvesem a leányok között. Én. 2,2.]; PONE ME UT / SIGNACULUM / SUPER COR TUUM / Cant 8.6 [Tégy engem, mint pecsétgyűrűt a szívedre. Én. 8,6]. Tamás Edit sárospataki múzeumigazgató kutatásomban nyújtott segítségével ezúttal mondok köszönetet.

⁸³ Az oltár különlegességének tartom, hogy a loretói kegy-szobrot festmény formájában állítja elének. Ez nem csak a Loretóban található eredetihez, de a 16. század során kialakuló filiaciókhoz képest is változás, ugyanis mind a bécsi, burgenlandi, andocsi alapítások esetén egy szobrot helyeztek el a Casa Sanctát formáló épületekben. Erre a magyarázatot az adhatja, hogy a kegy-szobor ábrázolása metszeteken terjedt. [...] Az 1740-1750-es évekből származnak azonban olyan metszetek, melyek a szendrői oltárképpel nagyon rokon formát mutatnak. Ilyet találunk bécsi és eisendtauti gyűjteményekben. Mária alakját félkörívvel záródó építészeti elem alatt jelenítik meg és a két angyal alakja is megjelenik, bár a metszeteken inkább puttók szerepelnek. Seres 2009/b. SERES 2009/b. 6–8.

⁸⁴ Ferenczffy Lőrincről bővebben: HOLL 1980.

⁸⁵ Imádságos keonyvechke magyar nielven. Prága: Sessius Pál, 1615 (RMNy 1092); Második kiadása 1617-ben: Imadsasos keonyvechke magyar nyelven, melyben foglaltanak szép és aétatos isteni dichiretek, hala adasok es könyörgesek. Bécs: Gelbhaar, 1617 (RMNy 1127)

⁸⁶ Az 1615-. évi prágai illusztrációt közli: HOLL 1980. 81.

19. kép: V. HUBERT: S. Maria Lauretana, rézmetszet, részlet. 17. sz. vége (Forrás: <https://polona.pl>)

Hubert Vincent (Huberto Vicenti, aktív: 1680–1730) francia származású, Rómában alkotott rézmetsző 17. század végén készült metszetes lapján a Maria Lauretana-ikonográfia már a maga teljességében jelenik meg: a loretoi oszlopos fülke, az egész testet beborító köpeny, az ékszeres offerek, Szűz Mária és a kis Jézus koronája, illetve az angyalok ábrázolásával.⁸⁷

A Virgo Lauretana-ikonográfia speciális megjelenési formája volt a 18. század elejétől a loretoi kegyszobor nyilvános szentségimádásán részt vett zarándokok sajátos ereklyéje, mint különleges „búcsúfia”. Az évben ugyanis többször, így nagycsütörtökön és nagypénteken a szentségimádásra kihelyezett loretoi kegyszobrot fekete fátyolba burkolták, majd a fátylat darabokra vágták, és szétosztották a zarándokok között.⁸⁸ A loretoi Santa Casa őre a kis fekete átlátszó szövetet, pecsétjével ellátva, a zarándokoknak a helyszínen erre a célra vásárolt fametszetes, később más eljárással sokszorosított kis szentképéhez ragasztotta, majd aláírásával is hitelesítette a fátyolereklyét, így az átlátszó organza mögött jól kivehető volt a Virgo Lauretana ábrázolása.

⁸⁷ S. MARIA LAURETANA ORA PRO NOBIS – Adorate ò Pellegrino l'Imagie della SS.ma Vergine... Vincent HUBERT egylapos rézmetszete, 1683. Biblioteka Narodowa, Varsó, Lengyelország

⁸⁸ [I]a cerimonia religiosa dell'esposizione della veste della Madonna sembra aver favorito l'uso di distribuire, a quanti ne fanno richiesta, un piccolo frammento di velo nero che i devoti portano con sé, come reliquia, applicata su un'immagine della Vergine. Adesso, come allora, il tessuto non veniva ritagliato dalla veste conservata nel sacello della Santa Casa, ma da un velo nero o bianco, con cui si soleva coprire il simulacro della Vergine lauretana quando era esposto alla pubblica venerazione nell'interno della santa cappella in particolari circostanze dell'anno, come nel venerdì santo o nella festa della Madonna del Rosario. GRIMALDI 1997. 477.

A metszetes szentkép a fátýoldarabkával – mint „búcsúfia” – így valódi, tanúsítvánnyal is rendelkező ereklyéjévé vált, a tanúsítvány (*Attestazione*) nyomtatott szövege egyébként, aláírás nélkül, már eleve szerepelt a az aprónyomtatványon.

20/a–c. kép: Loretoi fátýlas ereklyeképek (a) Piarista Múzeum, Budapest (1776, ltsz. 2019.440.1P),
(b) Wellcome Collection, London (18. század, Ref. 32122i) és
(c) Carlo Bonte aukciós ház, Brugge, Belgium (1827, Auction European Art, Dec. 7, 2019, Lot 964)⁸⁹

Hogy a fátýlas Loreto-kegykép a 18. század közepén egyes magyarországi templomok és hívek spirituálisában és áhítatgyakorlatában is összetartozott, igazolja a szendrői oltárral egy időben felállított eperjesi (ma: Prešov, Szlovákia) Loreto-oltár. A minorita rendház templomi leltára és jegyzőkönyve szerint 1753-ban helyeztek el a kolostortemplom régi sekrestyéjében egy kis üvegezett Loreto-oltárt, selyemre festett és ezüstözött Loretoi Szűz Mária-képmással. Ugyancsak a kis oltáron, üveg mögött helyezték el az eredeti loretoi fekete fátýlat is, amelyet felirat és pecsét hitelesített⁹⁰

Forrás híján nem dönthető el, hogy a Tiszta vagy a Susztrik családból valaki, esetleg Tiszta Pál és neje járt-e Loretóban, ezt ugyanis nem lehet kizárni, hiszen Loreto a 17. század óta frekventált zarándokhelye volt a magyar katolikus elitnek. Így azt sem tudjuk, hogy egy egyszerű metszetes Virgo Lauretana-szentkép, esetleg egy *Attestazione*-típusú kis képes ereklye volt-e a mintája a szendrői oltárnak, maga az oltár és oltárképe azonban, mint kegykép, mindenképpen Tiszta Pál szendrői provizor családjának kivételes Loreto-kultuszára utal.

A Tiszta Pál és neje mint donátorok által megrendelt és felállított szendrői Loreto-oltár vászonra festett nagyméretű (248 x 138,5 cm-es) olajképe, jól láthatóan, a 17. századra már kialakult és széles körben terjedt Lauretana-típust követi, hangsúlyozva a loretoi kegykép Fekete Mária-jellegét.

⁸⁹ Forrás:

(a) https://mandadb.hu/tetel/767263/Erinteses_fatýolereklye_Loretobol (CC BY-NC-ND 4.0)

(b) <https://wellcomecollection.org/works/yt2qnefc> (Public domain)

(c) https://www.carlobonte.be/auction-lot/various-items-fitting-in-the-popular-religious-ex_6FD4CC893C (Auction's Catalogue)(2022.03.23.)

⁹⁰ Anno 1753. ex antiqua Sacristia sita intra Turrim versus xenodochium facta est Capella Lauretana, continens adjectum sibi spatium effracto muro, in qua est arula pro interim extracta ex circulo ovali chartaceo cum radiis chartaceis deauratis et pictis ex Imagine B. Josephi a Cupertino, tempore solennitatis Beatificationis Ejusdem inserviente: in cujus medio parva imago B. V. Lauretanae ex materia sericea deargentata visitur, una cum pileolo sericeo Lauretano. Item in eadem arula est velum nigrum Lauretanum authenticum cum subscriptione et sigilli in lista parva infra vitrum. – Accessit Crux lignea Jerolymitana modice longior una spitama conchi marinis affabre eposita, dono data a Spectabili Domino Ladislao Keczer. (Inventarium Ecclesiae et Sacristiae 1746.) Feljegyzés az eperjesi (ma: Prešov, Szlovákia) minorita templom berendezéséről, 1753. Az eperjesi minorita rendház 1746-ban megkezdett leltár- és jegyzőkönyve. Az Aradi Megyei Könyvtár Örökség-gyűjteménye, Biblioteca Județeană 'Alexandru D. Xenopol', Arad, Románia

A szendrői kegyképen az adoráló angyaloknak a barokk oltárokról jól ismert, méltóságot sugárzó figurái mellett a barokkban szintén kedvelt puttófejek is megjelennek, kedvességet, otthonosságot közvetítve.

A szendrői Loreto-oltárképen Szűz Mária és a Kisded egyértelműen sötét arccal szerepel, vagyis ikonográfiáját alapvetően a „Loretói Fekete Madonna”, „Loretói Fekete Mária” ábrázolási típushoz sorolhatjuk, a loretói kegyképeken ugyanis mind világos, mind sötét („fekete”) arccszínnel ábrázolták, míg az eredeti loretói kegyszobron mind a Szűzanya, mind a Kis Jézus arca sötét színű. A metszetes, fehér-fekete szentképeken, érthető módon, leginkább világos a Szűzanya és kislia arca, míg a különböző 17–18. század oltárszobrok többnyire az eredeti Loretói Fekete Madonnát utánozzák. Így a szendrői oltárkép a „fekete” ikonográfiával a Santa Casa – a hagyomány által Szent Lukácsnak tulajdonított – eredeti kegyszobrára utal.

21. kép: A szendrői Loreto-oltárkép, restaurálta: BAJZIK ANNA és KÓRÓDI KATALIN SZABINA, Képzőművészeti Egyetem, 2014–2015 (A Képzőművészeti Egyetem felv.)

A szendrői Loreto-képnek van még egy sajátossága, mégpedig a Szűzanya és a Kisdéd fejére helyezett korona. A koronák nagy általánosságban királyi típust képviselnek a 16–8. században, de az ex votoktól függően még pápai tiara is megjelenhet a kegykép fején, így tehetett hármas pápai koronát a loretoi kegyszoborra a pápa-rokon Aldobrandini bíboros is. A szendrői képen feltűnő, hogy hercegi koronával festették a Szűzanyát és gyermekét, nem a szokásos leveles vagy teljesen zárt királyi jelvényel.

22/a-b. kép: Mariazelli kegykép és részlete a hercegi koronákkal, színezett rézmetszet (J. Kauperz, Graz), 18. század második fele. Museum für angewandte Kunst, Wien, S. Gebrauchsgrafik, Inv. Nr. KI 8108-38.
(Forrás: www.omnia.ie)

Feltehető, hogy a Celli (Marizelli) Szűzanya korabeli ikonográfiája hatott a szendrői kép alkotójára, akit a kutatás Heinrich Schweitzer festőben, a kassai műhelytulajdonos szobrász, Joseph Hartman állandó partnerében talált meg. Heinrich Schweitzer festő a névjegyét is otthagyta egyik szendrői alkotásán. Mesterét festőinasa, Joseph Hohensteiner segítette.⁹¹ Az osztrák Mariazell kegyképein ugyanis általában hercegi vagy fejedelmi koronát (*Fürstenhut*), legtöbbször azonban az osztrák főhercegi koronát (*Erzherzogshut*) helyezik Szűz Mária és karjában tartott gyermeke fejére.

⁹¹ G. GYÖRFFY 2006

Egy kis prágai Loreto-kegyképen már 17. század végén feltűnik ez a koronatípus, jelezve, hogy Közép-Európában nemcsak a Celli Szűzanya viselhet ilyet a szentképeken.⁹²

23. kép:

A prágai Loreto-kegyszobor
zarándokoknak szánt szentképen,
fametszet, 1682

Loreta Dientzenhoferű 2017. 139.

A koronának egyébként kiemelt jelentősége van a szendrői Loreto-oltár ikonográfiai programjában, hiszen az oltárépítmény csúcsára helyezett festett fadaragványban a magyar Szent Korona valóságú ábrázolása tűnik fel, jelezve a cseh eredetű szendrői jószágigazgató és birtokos, kamarai tisztviselő királyhűségét, 1652-ben nyert magyar alattvalói és nemesi státusát.

24. kép: A magyar Szent korona ábrázolása a szendrői Loreto-oltár csúcsán (Gy. É. felv.)

⁹² Loreta Dientzenhoferű 2017. 139. A szentkép felirata: *Der gnadenreiche Bild S. Mariae von Loreto zu Prag*

A Loreto-mellékoltárt a szendrői plébánia 1829. évi canonica visitációs jegyzőkönyvének tanúsága szerint „közöségesen” (Nepomuki) Szent János-oltárnak hívták a szendrői hívek az oltár Nepomucenus-szobra miatt.⁹³ Az, hogy a cseh eredetű lipstini (liebsteini) Tiszta család Magyarországra került ága különleges tiszteletet mutatott az 1729-ben szentté avatott csehországi szent, Nepomuki Szent János iránt, nincs semmi csodáltnivaló, ugyanakkor – a magyar szentkirályok mellett – Nepomucenus, mint a 18. századi katolikus restauráció kivételezett szentje kultusza a régió (Dél-Abaúj és Észak-Borsod, azaz Selyeb és Szendrő környéke) újonnan alapított, nem egyszer a reformátusoktól „visszavett” katolikus templomaiban mindenhol feltűnik.⁹⁴

25. kép: Nepomuki Szent János-szobra a szendrői Loreto-oltáron (Gy. É. felv.)

A szendrői Csáky-oltár oromzatának ovális keretbe helyezett olajképén is megjelenik Nepomuki Szent János háromnegyedes alakja, kezében legfőbb attribútumával, a feszülettel. Tudjuk, a selyebi Tiszta-kastély házikápolnáját is Nepomucenusnak dedikálták, és a régió egyik kvalitásos barokk alkotását, egy szoborcsoportot is a selyebi kastélyhoz közel állították fel 1760 körül, talapzatán kendi Susztrik Eszter és férje, selyebi Tiszta Pál kartusba foglalt egyesített címerével, a következő felirattal: ORA PRO NOBIS DIVUS JOANNES [Imádkozz érettünk, Szent János]. A selyebi Nepomuki-émlék kettős címerén is Susztrik Eszter jelvénye szerepel az első helyen.

26/a-b. kép: Nepomuki Szent János-szoborcsoport Selyeben, 1760 k. (Forrás: wikimedia.commons)

⁹³ *Ara sunt quinque [...] 5^a BV. Lauretanae que communiter S. Joannis Nep. dicitur, eo quod etiam hujus Imago sculpta ibidem sit*, (1829. Idézi: G. GYÖRFFY 2006. 40. jegyzet (65.))

⁹⁴ Erről bővebben: GYULAI 2021

Tiszta Pál és családja a régió legnagyobb múltú, már a 17. században katolikus vallásgyakorlat helyszínéül ismert szendrői ferences templomban állította fel a Loreto-oltárt, predelláján a Susztrik-Tiszta egyesített címerrel, ami Szűz Mária iránti dévóciójuk mellett sajátos Loreto-kultuszra is vall. Az előkelő helyszín azonban Tiszta Pál ura és feljebbvalója, Csáky Antal gróf mint birtokos és kegyúr patronátusa alatt állt, Tiszta Pál számos birtoka ellenére sem lett templom vagy plébánia kegyura, plébániát a közeli Nyéztán alapít a falu birtokosa és patrónusa, a jászói premontrei prépost. Így a Tiszta család az általa felépített selyebi udvarházban rendezett be saját családi kápolnát, a cseh származású Nepomuki Szent János tiszteletére, illetve a Selyebbel határos Monajban épített önálló, templomként is szolgáló kápolnát Szent Anna nevére. A szendrői Loreto-oltárképpel azonban, túl a családi kegyességen, létrehozták az észak-borsodi és dél-abaúji régió Loreto-kultuszhelyét is.

27. kép: A szendrői Loreto-oltár részlete. restaurálta: *BAJZIK ANNA* és *KÓRÓDI KATALIN SZABINA*
(Fotó: Képzőművészeti Egyetem)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- MNL OL = MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
 A 57 = Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii [Királyi könyvek]
 S 12 = Térképtár – Helytartótanácsi térképek (1738-1875)
 Úrbéri tabellák = C 59 Tabellae Urbariales) (Forrás: <https://archives.hungaricana.hu/>)

INTERNETES FORRÁSOK ÉS ADATBÁZISOK

- FamilySearch = A „The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints” nemzetközi családtörténeti non-profit szervezetének internetes genealógiai adatbázisa (www.familysearch.org)
 Hungaricana = Hungaricana Közgyűjteményi Portál, a magyarországi közgyűjtemények internetes adatbázisa (www.hungaricana.hu)

BIBLIOGRÁFIA**BAJZIK–KÓRÓDI 2014–2015**

BAJZIK Anna–KÓRÓDI Katalin Szabina: *Loretói Mária oltárkép – A boldogságos Szűz kegyképe. Restaurálási dokumentáció* [Negyedévi vizsgamunka]. Budapest: Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Tanszéke, 2014–2015. Kézirat

BÁLINT 1943

BÁLINT Sándor: Loretto és hazánk. *Katolikus Szemle* 57. (1943)/2. 44–48.

BALOGH 1873

BALOGH, Florianus: *Beatissima Virgo Maria Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungarorum. Agriae: Lyceum Archiepiscopale, 1873*

BARNA 1995

BARNA Gábor: A loretói Boldogasszony tisztelete Magyarországon. *Létünk – Társadalom, Tudomány, Kultúra* 35. (1995)/1–2. 51–56.

BOGNÁR–JÓZSEF–VARGA 2002

BOGNÁR Krisztina–JÓZSEF Mihály–VARGA Júlia: *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777*. Budapest: ELTE Levéltára, 2002. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 25.)

CSOMA 1897

CSOMA József: Abauj-Torna egyesült vármegyék monographiája I. *Abauj-Torna vármegye nemes családjai*. Budapest: Forster–Wesselényi, 1897

DALIMIL 1882

Rýmovaná kronika česká tak řečeného DALIMILA. Dalimilová kronika. Fontes rerum Bohemicarum / Prameny dějin českých III. Praha: Museum Království českého, 1882

D'ELVERT 1867

D'ELVERT, Christian: Beiträge zur geschichte der rebellion, reformation, des dreissigjährigen krieges und der neugestaltung Mährens im siebzehnten Jahrhunderte. Brünn: Nitsch–Rohrer, 1867 (*Mährische Gesellschaft zur Beförderung der Landwirtschaft, der Natur- und Landeskunde. Historisch-Statistische Section, Band 16.*)

DÉTSZY 1981

DÉTSZY Mihály: A sárospataki egykori trinitárius kolostor építéstörténete. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 20. (1981) 73–94.

DIVÉKY 1929

DIVÉKY Adorján: A Lengyelországnak elzalogosított XVI szepesi város visszacsatolása 1770-ben (1929)

FÜLÖP–SCHMIDTMAYER 2017

FÜLÖP Éva Mária–SCHMIDTMAYER Csaba: *Galántai Balogh Ferenc (1708-1765) régens*. Tata: Kuny Domokos Múzeum, 2017

G. GYÖRFFY 1984

G. GYÖRFFY Katalin: Adatok Hartman József kassai szobrász tevékenységéhez. *Ars Hungarica* XII. (1984)/1. 51–66.

G. GYÖRFFY 2006

G. GYÖRFFY Katalin: Festők, szobrászok, fadaragók, asztalosok, kőművesek és más mesteremberek Gróf Csáky Antal szolgálatában Szendrőn a 18. század közepén. Joseph Hartman és Henrich Schweitzer, a szendrői egykori ferences templom oltárainak mesterei. *Művészettörténeti Értesítő* 56. (2006)/2. 275–304.

GAÁL 2001

GAÁL Károly: Adatok a kelet-közép-európai Loreto-kultuszhoz: a názáreti ház és a Loreto-kultusz. In: *Boldogasszony: Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*. Szerk.: BARNA Gábor. Szeged: Néprajzi Tanszék, 2001. 43–57. (Szegedi vallási néprajzi könyvtár 7.; *A Hét Szabad Művészet Könyvtára – Az Apor Vilmos Katolikus Főiskola Sorozat*)

GALUSKA 1989

GALUSKA Imre: Egy canonica visitatio a türelmi rendelet előtt. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 26. (1989) 47–53.

GRIMALDI 1992

GRIMALDI, Floriano: La devozione alla Vergine Lauretana nelle marche tra XIV e XIX secolo. *Lares*, 63 (1996)/4. 449–493

GYULAI 2002/a

GYULAI Éva: A törökkori mezőváros társadalma és gazdálkodása. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Szendrő monográfiája*. Szendrő Város Önkormányzata, Szendrő, 2002. 165–226.

GYULAI 2002/b

GYULAI Éva: “Virgína és veresgyörgy” – A szendrői Alsóvár és majorság 1697. és 1716. évi inventáriumai. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLII. (2003) 265–282.

GYULAI 2013

GYULAI Éva: A minoriták látványosságai a XVIII. századi Miskolcon. In: *Nyolcszáz esztendő a ferences rend: Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális–művészeti szerepéről I.* Szerk.: MEDGYESY S. Norbert–ÖTVÖS István–ŐZE Sándor. Piliscsaba: Írott szó–Magyar Napló Kiadó–PPKE BTK TTI Új- és Legújabbkori Történeti Tanszék, 2013. 326–364 (*Művelődéstörténeti Műhely – rendtörténeti konferenciák*)

GYULAI 2020

GYULAI Éva: Templomfoglalás Krasznokvajdán 1759-ben a református és a katolikus narratívában. In: MÓRÉ Tünde–TASI Réka (szerk.): *Interkonfesszionális és irodalom a kora újkorban. (Reciti konferenciakötetek 8.)* Budapest: Reciti Kiadó, 2020. 153–187.

GYULAI 2021

GYULAI Éva: Szentkultusz és katolikus restauráció: a Szentkirályok ábrázolása a Cserehát 18. században alapított katolikus templomaiban. *Miskolci Keresztény Szemle: A Keresztény Értelmiségiek Szövetsége Miskolci Csoportjának Ökumenikus Kulturális Folyóirata* 62. (2021)/1. 23–31.

GYULAI 2022

GYULAI Éva: A szendrői uradalom a 16–18. században – The Castle Manor of Szendrő from the 16th to the 18th centuries. In: *A Creative Region III. (Kulturális és társadalmi innovációk, fenntarthatóság és kreatív turizmus) projekt keretében megrendező workshop absztraktkötete/ Abstracts of the workshop organized within the framework of the project Creative Region III. (Cultural and social innovations, sustainability and creative tourism)*. Szerk.: SZABÓ-TÓTH Kinga. Miskolc: Miskolci Egyetem, 2022. 15–18.

HOLL 1980

HOLL Béla: *Ferenczffy Lőrinc – Egy magyar könyvkiadó a XVII. században*. Budapest: Magyar Helikon, 1980

KÁRPÁTI 2002

KÁRPÁTI László: Az egyházak művészeti javai. VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Szendrő monográfiája*. Szendrő: Szendrő Város Önkormányzata, 2002. 309–325.

KK DVD

Libri Regii – Király Könyvek 1527–1918. DVD-ROM. Összeállította: VISSI Zsuzsanna–TROSTOVSKY Gabriella–NÉMETH István–TUZA Csilla–CSAVLEK Judit–MAGYARI Gabriella–NÉMETH György. Budapest: Arcanum–MOL, 2006

KMETY–JUHÁSZ 2018

KMETY Adrien–JUHÁSZ Réka Ibolya: *A kassai felsőoktatás intézményeinek hallgatói 1776–1852*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára és Levéltára, 2018 (*Felsőoktatástörténeti Kiadványok. Új Sorozat* 16.)

KOLAŘ 1874

KOLAŘ, Martin: Tistové Liebšteina. *Památky: listy pro archaeologii a historii: organ Archaeologického Sboru Musea Král. Českého a Spolku Historického v Praze*, III/4. (1874). 895

KOVÁCS 2003

KOVÁCS Béla: *Az egri egyházmegye plébániái és filiái a XVIII. század második felében a Pfarrtopographie alapján*. Eger: Érseki Gyűjteményi Központ–Heves Megyei Levéltár, 2003. (*Az egri egyházmegye történetének forrásai* 8.)

KREMPASKÁ–ŠTEVÍK 2017

KREMPASKÁ, Zuzana–ŠTEVÍK, Miroslav: Galéria predstaviteľov Provincie XVI spišských miest. *Pamiatky a múzeá*, 2017/2. 10–14.

Loreta Dientzenhoferů 2017

Petr BAŠTA–Markéta BAŠTOVÁ (eds.): *Loreta Dientzenhoferů. Příběh loretánského průčelí*. Sborník statí a katalog výstavy. Praha: Provincia kapucínů v ČR, 2017

MARIN 2016

MARIN, Chiara: Importanti novità su Carlo Saraceni, riemerge l'inventario inedito della vedova dell'artista veneziano. *News-Art – Notizie dal mondo dell'Arte – Notizie su mostre, libri e studi di storia dell'arte* [olasz nyelvű művészeti portál] 27/08/2016 (https://news-art.it/news/importanti-novita-su-carlo-saraceni--riemerge-l-inventario.htm#_ftn18.) (2023.04.18.)

MELIORISZ 1899

MELIORISZ Béla: Sárosvármegyéből eredett, vagy itt megtelepedett családok czimerei. In: MELIORISZ Béla: *A heraldika köréből. Különlenyomat az Eperjesi Lapok 1899. évfolyamából*. Eperjes: Kosch, 1899. 23–75.

MOHL 1894

MOHL, Adolf: *Der Gnadenort Loreto in Ungarn*. Eisenstadt: Eduard Dick, 1894

MOHL 1920

MOHL, Adolf: A lorettói szűz Mária tisztelete hazánkban. *Katolikus Szemle* 34. (1920)/1. 3–22.

NAGY 2016

NAGY János: Politikai viszonyok és országgyűlési követküldési gyakorlat Északkelet Magyarországon a XVIII. század közepén. Adalékok az 1751. évi diéta vármegyei követeinek kapcsolatrendszeréhez. In: *Habitus: Tanulmányok a Colloquium Officiale II. konferencia előadásából*. Szerk.: BARÁTH Dóra–KISS Alpár. Budapest: Mika Sándor Egyesület, 2016. 143–184.

PAJER 2011

PAJER, Jiří: *Domovní a sirotčí knihy města Strážnice (1566–1818)* XV. Edice historických pramenů panství Strážnice. Elektronická edice historických knih I. díl, 1. kniha, založená 1595 (1566–1815). Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2011

PRÉKOPA 1995

PRÉKOPA Ágnes: A barokk-kori Gyermek Jézus-ábrázolások néhány érdekes emléke az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében. *Ars Decorativa* 15. (1995) 23–42.

SCHWOY 1788

SCHWOY, Franz Joseph: *Kurzgefaßte Geschichte des Landes Mähren*. Brünn: Joseph Georg Traßler, 1788

SEDLÁČEK 1925

SEDLÁČEK, August: *Českomoravská heraldika. Část zvláštní*. Praha: Nákladem České Akademie věd a umění, 1925

SERES 2009/a

SERES Tamás: *A szendrői Assisi Szent Ferenc műemlék plébániatemplom*. Szendrő–Budapest, 2009. Kézirat

SERES 2009/b

SERES Tamás: *A szendrői egykori ferences templom Loretoi Mária-oltára*. Szendrő–Budapest, 2009. Kézirat

SIEBMACHER's Ungarn 1893

SIEBMACHER's *grosses und allgemeines WAPPENBUCH in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch genealogischen Erläuterungen. IV/15. Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone*. Ed. Géza von CSERGHEÖ. Nürnberg: Bauer&Raspe, 1893

SOÓS 1957

SOÓS Imre: Rudabánya története 1880-ig. In: *Rudabánya ércbányászata*. Szerk.: PANTÓ Endre–PANTÓ Gábor–PODÁNYI Tibor–MOSER Károly. Budapest: Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, 1957. 7–47.

ŠTEVÍK 2016

ŠTEVÍK, Miroslav: *Provinčný dom v Spišskej Novej Vsi a Provincia XVI spišských miest*. Spišská Nová Ves: Múzeum Spiša, 2016

SZARVAS 2005

SZARVAS Péter: *A szendrői Assisi Szent Ferenc Templom és egyházközség rövid története*. Szendrő: Szendrői Római Kat. Plébánia, 2005

SZELESTEI N. 2015

SZELESTEI N. László: Szent Anna kultuszának írásos emlékei a kora újkori Magyarországon. In: *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. Szerk. BAJÁKI Rita–BÁTHORY Orsolya. Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015. 311–324. (*Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok* 10.)

TÜSKÉS–KNAPP 1991

TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: Osztrák–magyar interetnikus kapcsolatok a barokk kori zarándoklakok tükrébe. *Századok* 125. (1991)/5–6. 517–566.

ZELFEL 2001

ZELFEL, Hans Peter: A burgenlandi Loreto: keletkezés és kultuszdinamika. In: *Boldogasszony: Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*. Szerk.: BARNA Gábor. Szeged: Néprajzi Tanszék, 2001. 69–75. (*Szegedi vallási néprajzi könyvtár* 7.; *A Hét Szabad Művészet Könyvtára – Az Apor Vilmos Katolikus Főiskola Sorozat*)